

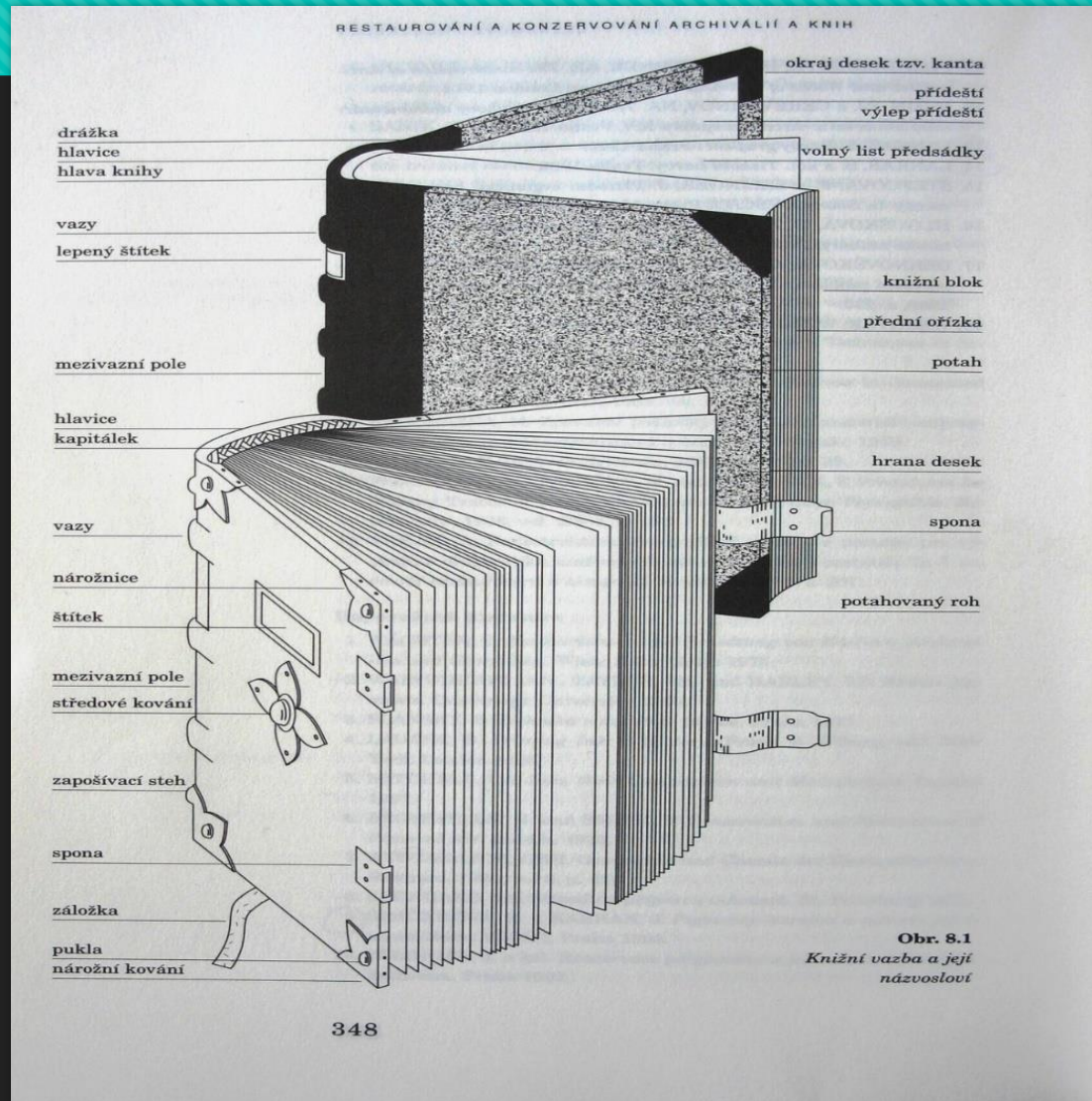
Kapitoly z knižní kultury

IV.

Knižní vazba

Pod pojmem **vazba** rozumíme v užším slova smyslu vlastní vazebný organismus knihy, v širším povědomí a běžné komunikaci pak tento termín funguje jako synonymum pro pokryv knižních desek a jeho výzdobu. Z hlediska této dichotomie je třeba rozlišovat **knižní blok**, v němž jsou tiskařské složky a separátní přílohy sešity pomocí stehů a vazů, a **knižní korpus** neboli svazek, opatřený deskami, pokryvem a dalšími okem viditelnými prvky, jichž knihvazač užíval v závislosti na vývojových proměnách bloku. Z

Struktura knižního korpusu

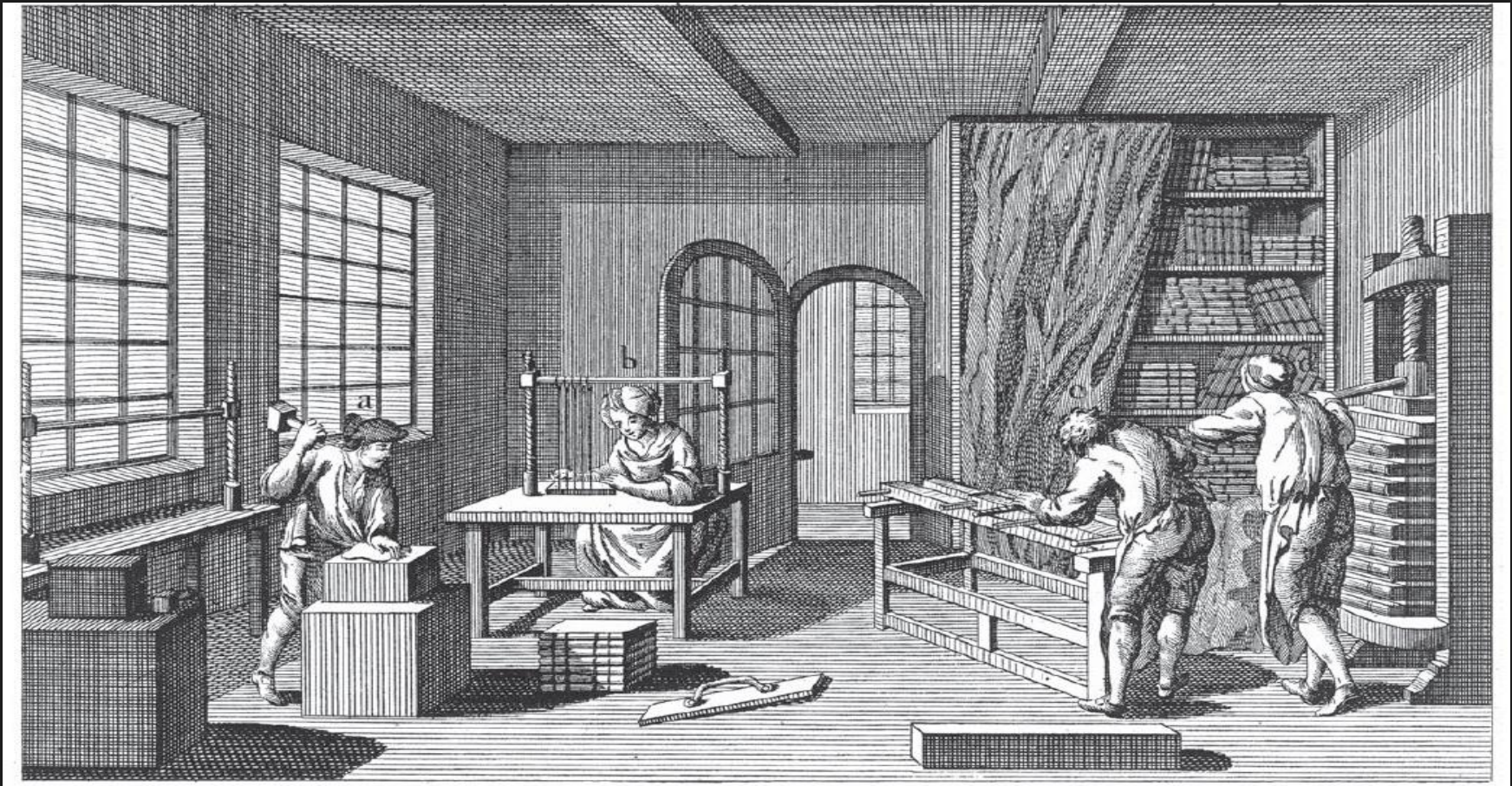

K našívání knižního bloku sloužilo speciální rámové vazadlo. Potištěný arch složený do složky v něm ležel naplocho a lom směřoval k motouzové osnově, vypnuté mezi horní (nastavitelnou) a spodní částí vazadla. Osnovu tvořily paralelně vedené konopné motouzy.

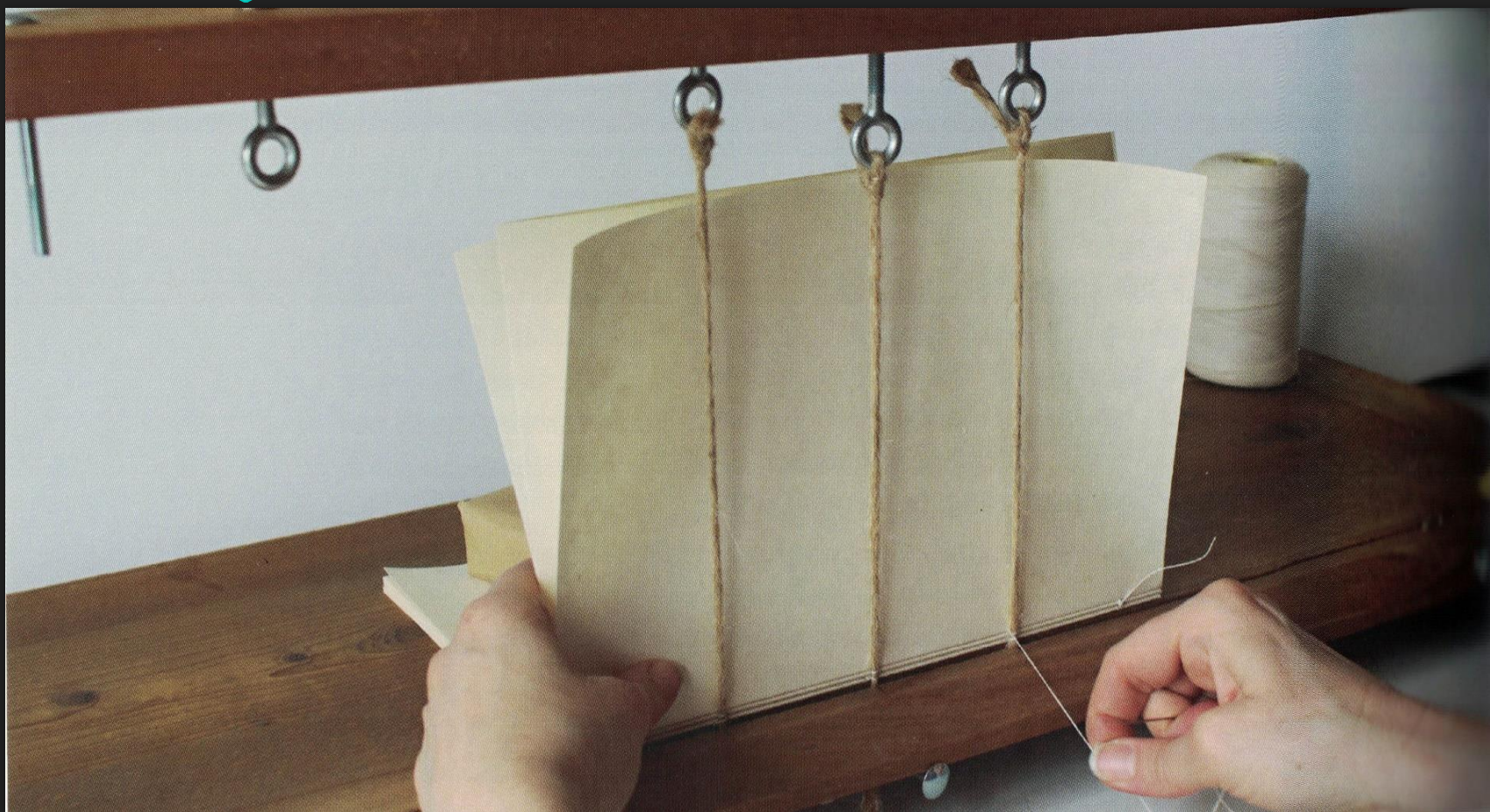
Steh tenčí nitě procházel složkou zevnitř, pevně obepjal příslušný motouz, od prvního do posledního, a mezi nimi pokračoval vnitřkem lomu. Toto našívání se opakovalo s každou složkou zvlášť. Po našítí bloku se motouzy na hřbetu jeví jako vazy umístěné nad sebou. Konkrétní počet vazů závisel na typu vazby a výtvarných záměrech knihvazače. Určujícím faktorem byly ovšem formát a hmotnost budoucí knihy – folio se obvykle vázalo na 5-6 vazů čili motouzových osnov, kvart na 4, osmerka a dvanáctěrka na 3. Většinou byly motouzy vedeny jednopramenně (vazy jednoduché), ale u mohutnějších bloků se přikládaly ve dvojici.

Krajní neboli kapitálové vazy byly při hlavici a patě hřbetu obšívány důkladněji, a proto fungovaly jako pružiny, nedovolující při otevírání a zavírání knihy deformovat hřbetní partii.

Pohled do knihvazačské dílny

Našívání knižního bloku

Důležitou fází knihvazačovy práce bylo již od 16. století stejnoměrné kulacení hřbetu pomocí kladiva. Důsledkem kulacení se přední ořízka automaticky vhloubila. Takto upravený hřbet zaručoval pohodlnější manipulaci s otevřenou knihou. Podélné kraje kulatého hřbetu byly poté mezi okovanými lisovacími prkénky z obou stran bloku oklepány.

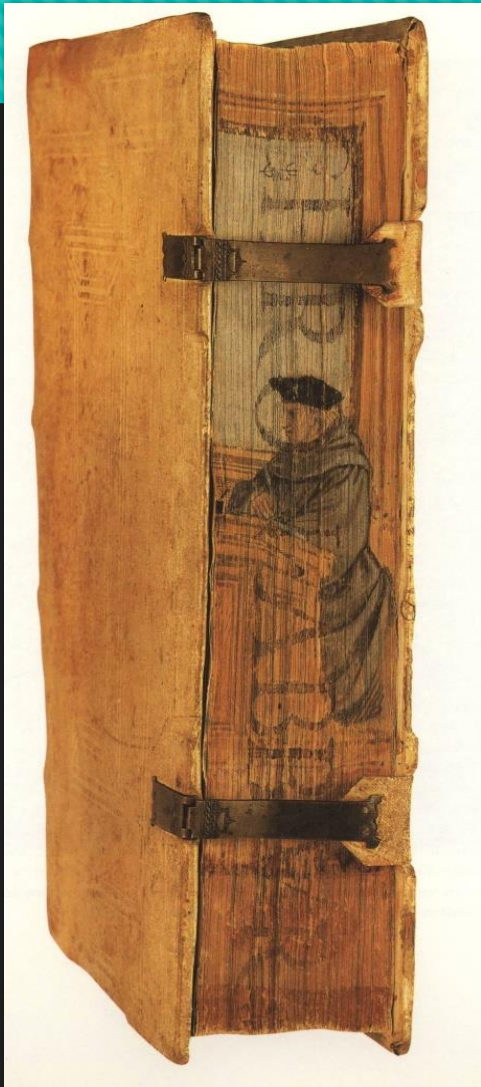
Krajní složky tak získaly drážku, která tvořila prostor k nasazení desek. Tvar (respektive úhel) drážky odpovídal tloušťce desek včetně pokryvu. Přední a zadní desku pojily s blokem knihařské vazy, jejichž přečnívající konce se do okrajů dřevěných desek zapouštěly, nebo klínkovaly a na lepenkové desky jen klížily. Tento organismus **nasazované vazby**, vlastní pouze ručnímu řemeslu, dodával knižnímu korpusu požadovanou pevnost a trvanlivost. Naproti tomu **zavěšovaná vazba**, charakteristická pro industriální výrobu od 19. století, se obešla bez drážky, neboť desky byly včetně hřbetu vyráběny kompaktně jako samostatný knihařský produkt. Funkci tradičních vazů zde převzal řídký organtýn. Pomocí organtýnu a předsádkového papíru byl strojově šitý (anebo jen v hřbetu lepený) blok do předem hotových desek zavěšen a vlepen.

Stopy po šití knižního bloku (dvojvazy) a nasazení bloku k deskám, které jsou pokryty usní

Poté, co blok získal definitivní tvar, následovala eventuální úprava ořízky. Tímto termínem rozumíme horní, dolní a přední čili hřbetu protilehlý okraj budoucí knihy. Prvotní funkce ořízky je usnadnit listování a chránit vnitřek knihy před škodlivými vlivy (prach, hmyz, světlo a vlhko). Vedle toho se až do 17. století, kdy knihy v policích ještě převážně ležely, na plochu ořízky vpišoval zkratkovitý název díla, případně jméno vlastníka nebo knihovní signatura. Naopak knihvazač počínaje 15. stoletím ořízku dokázal malířskými či grafickými postupy (zlacením, puncováním) využít k estetizaci knižního bloku.

Úprava ořízky malováním a zlacením

Běžný ochranný aparát tvořily mosazné, bronzové a případně železné doplňky knižního korpusu s dřevěnými deskami. Soubor těchto kovových doplňků plnil sekundárně též výzdobnou funkci.

Poněvadž s nárůstem knihovního provozu působily vyčnívající doplňky spíše problémy, kování a spony byly už v 18. století násilně odtrhávány, anebo při převazbách likvidovány. Do dnešních časů tak přežily jen některé.

Ochranné prvky knižní vazby (nárožnice, středová pukla, spony)

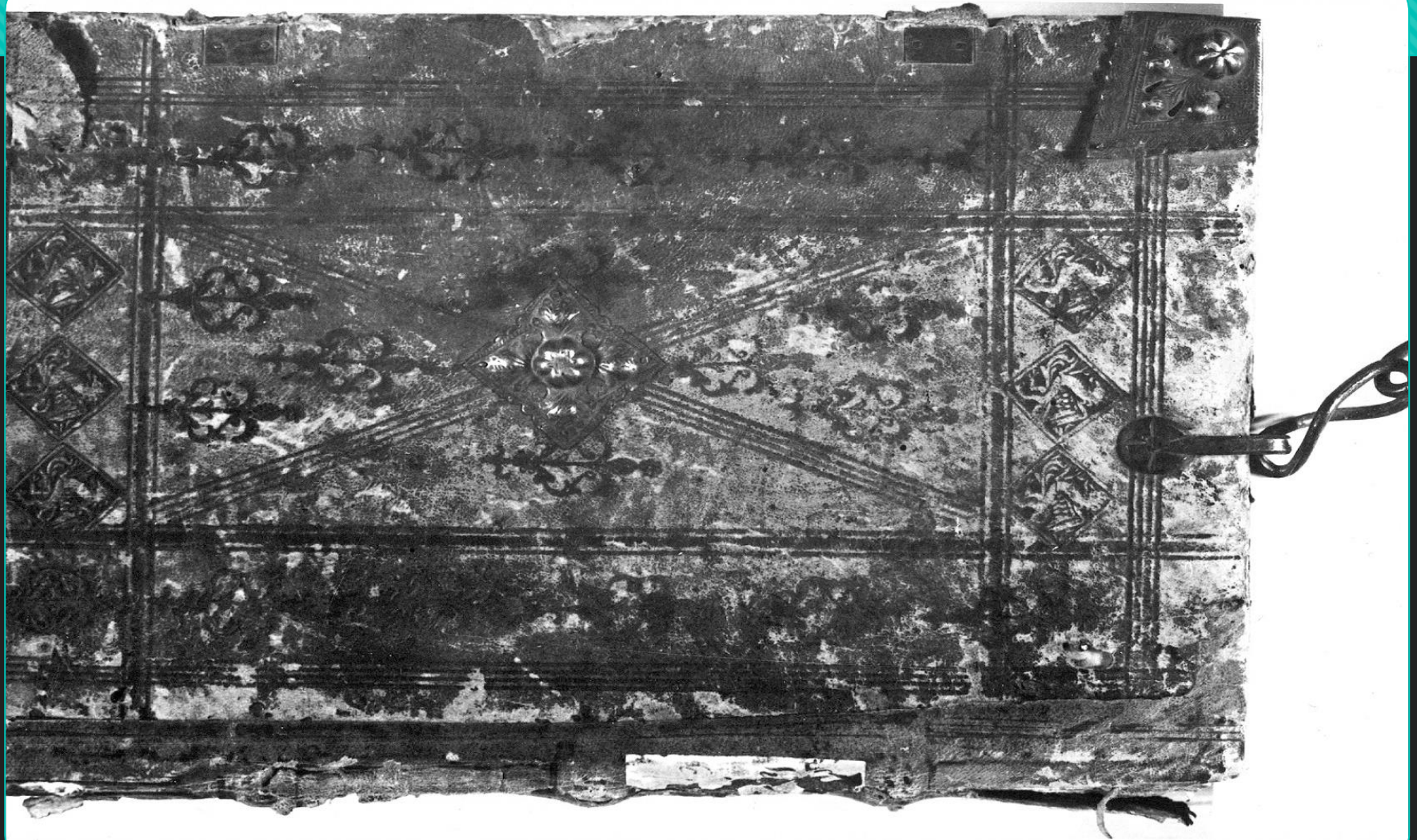

Ochranné prvky knižní vazby (detail torčované háčkové spony)

Celokoženou vazbu s prkénkovými deskami bylo třeba v klášterních a univerzitních knihovnách chránit před pádem, nežádoucí manipulací a krádeží. K tomu posloužil řetěz, jehož jedna strana byla zachycena v kovovém oku, zapuštěném do horní hrany zadní dřevěné desky knižní vazby. Druhá strana nikterak masivního, ale přiměřeně dlouhého řetězu poutala často užívaný či cenný svazek ke čtenářskému pultu nebo k lavici. Původní řetězy byly během reorganizací knihovnických fondů v 18. století odstraňovány. Proto jsou dnes libri catenati prezentovány většinou pouhým fragmentem řetězu, hranovými očky, anebo jen stopami po nich.

Vazba s řetězem (liber catenatus)

Nejběžnějším pokryvem knižních desek byl

a) pergamen

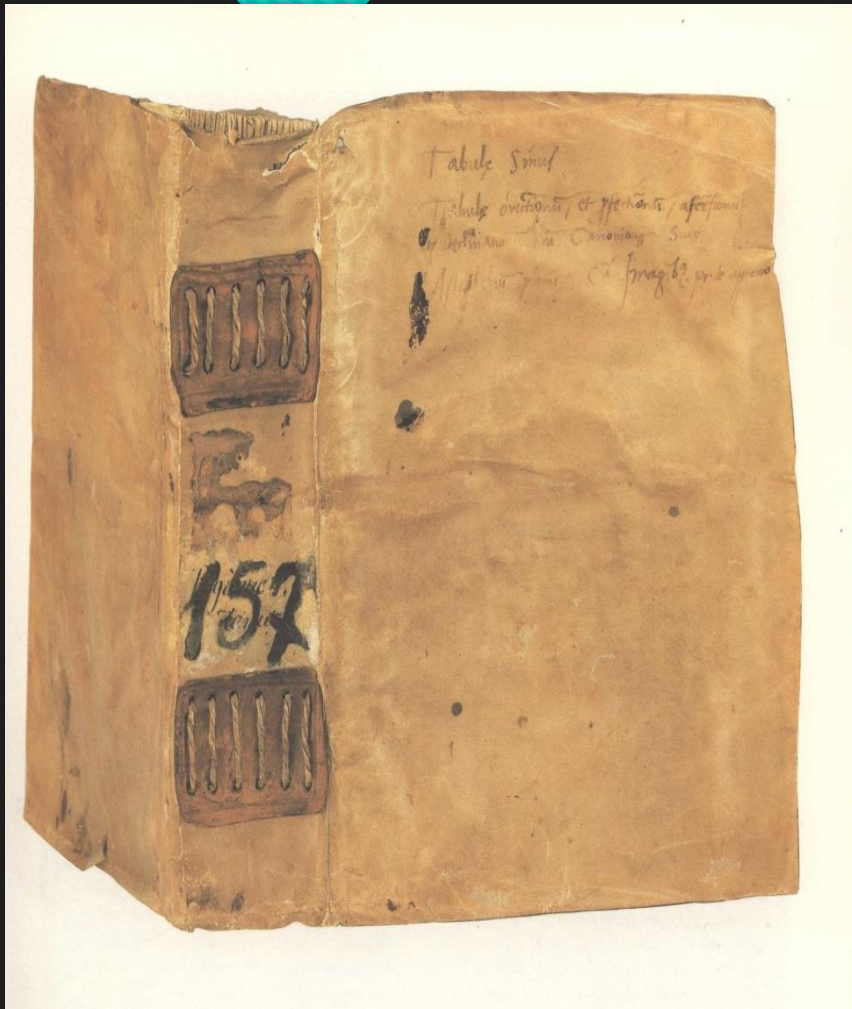
b) useň

Kůže z ovčí, koz, telat nebo jehňat se na pergamen louží v uhličitanu sodném nebo draselném a zbytek tuku se odstraňuje mořením enzymy (holubí trus).

Useň vzniká z kůží (tele = teletina, kráva = hovězina, vepř = vepřovice, koza = kozinka) **třísločiněním**. Tanin z dubové kůry dobře štěpí a likviduje bílkoviny.

Typy knižních vazeb dle pokryvu

a) pergamenová a polopergamenová

Typy knižních vazeb dle pokryvu

b) celokožená a polokožená

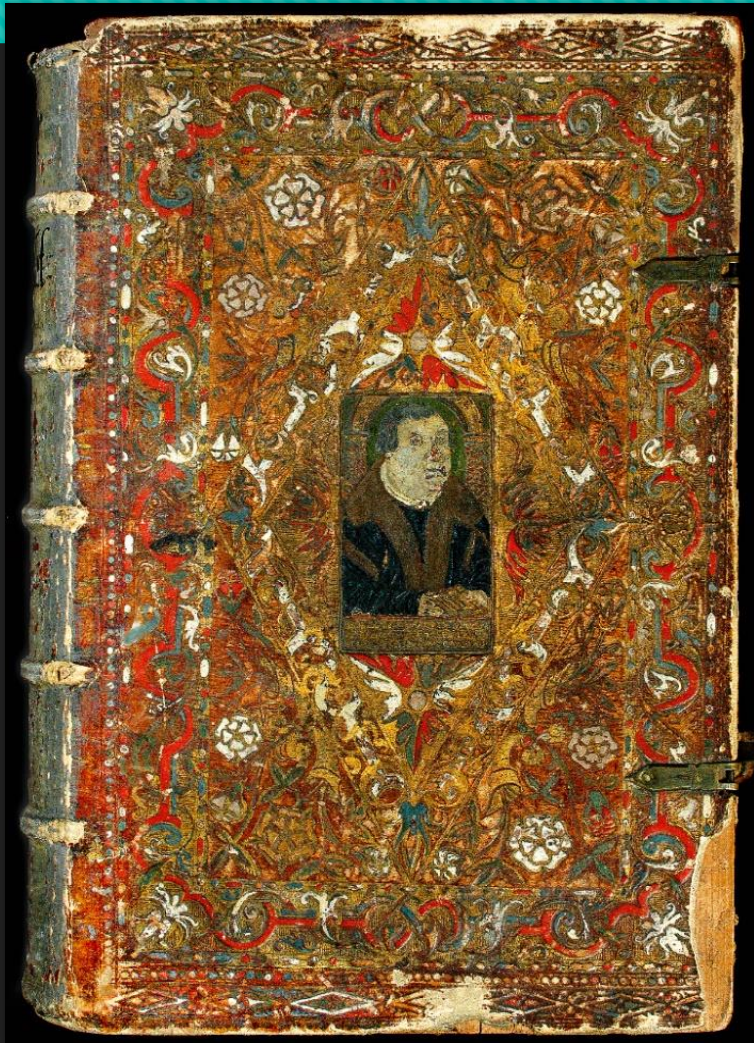

Typy knižních vazeb dle pokryvu c) hedvábná a vyšívaná

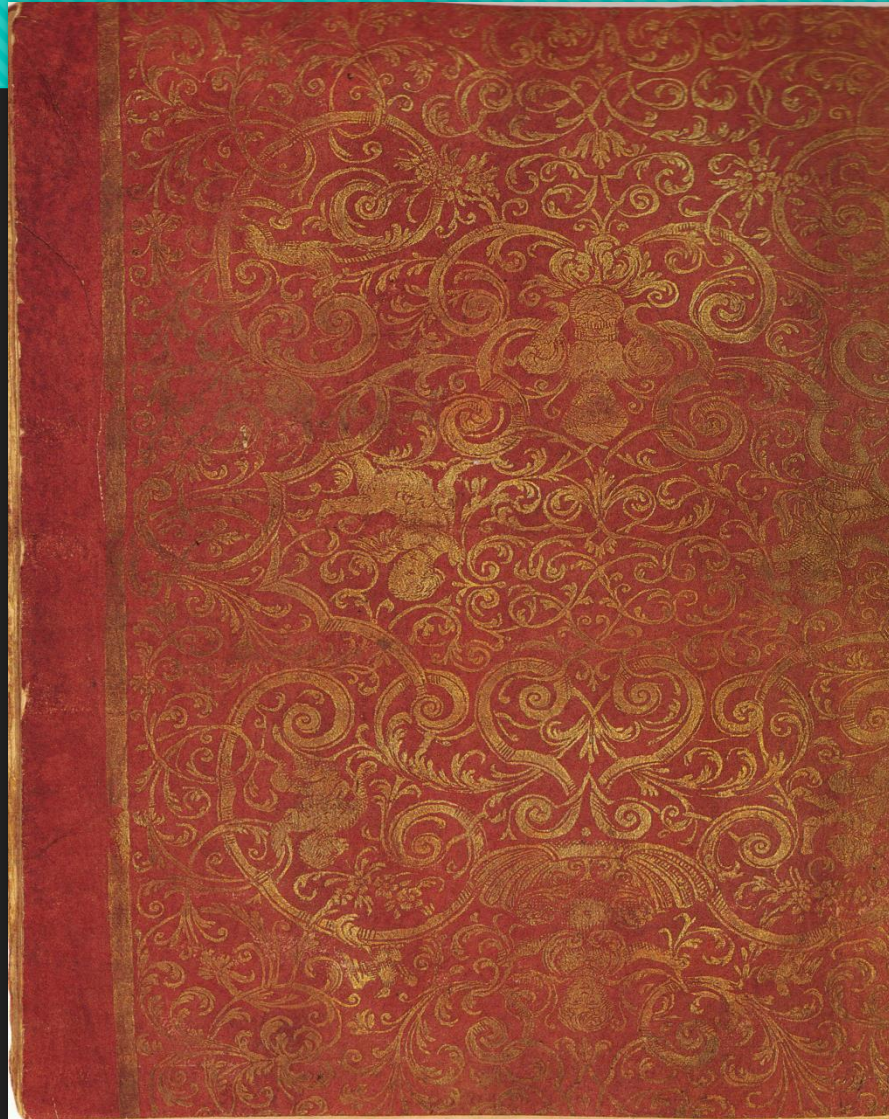
Typy knižních vazeb dle pokryvu

d) malovaná a mozaiková

Typy knižních vazeb dle pokryvu

e) celopapírová brožura lepená

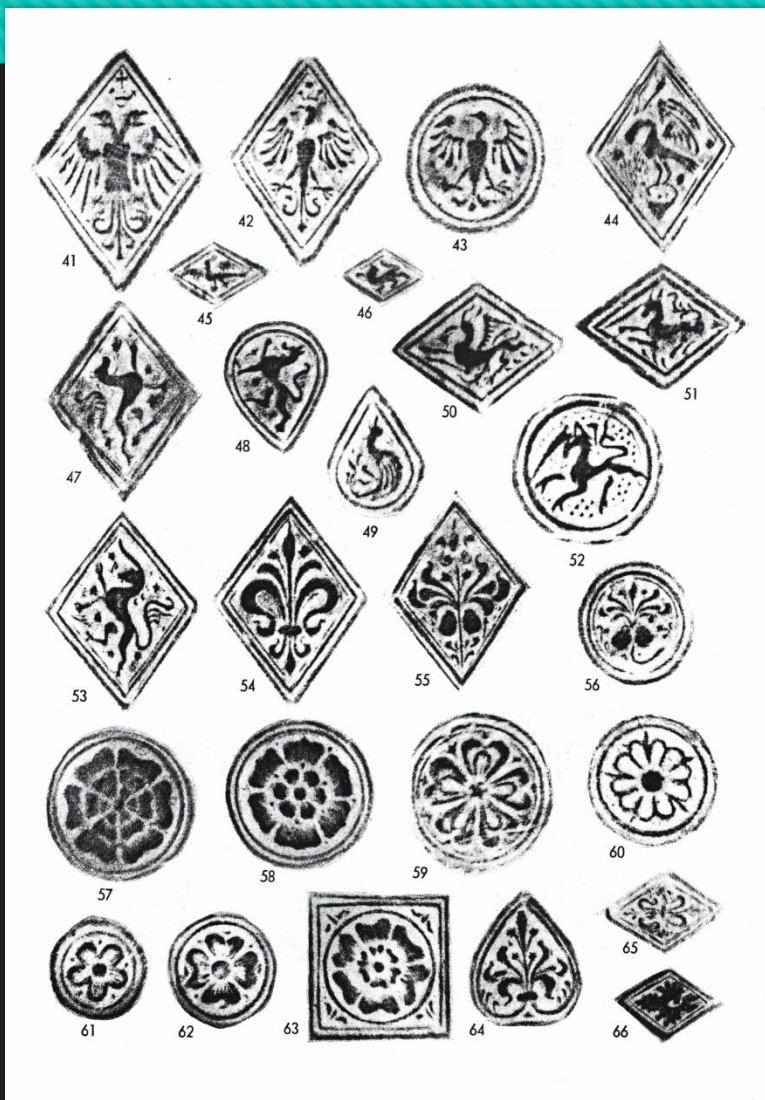
Vazba gotická s usní zdobenou řezáním a puncováním

Kolky (razítka) pro slepotiskovou výzdobu

Slepotisk ruční razítka (kolky) a válečky

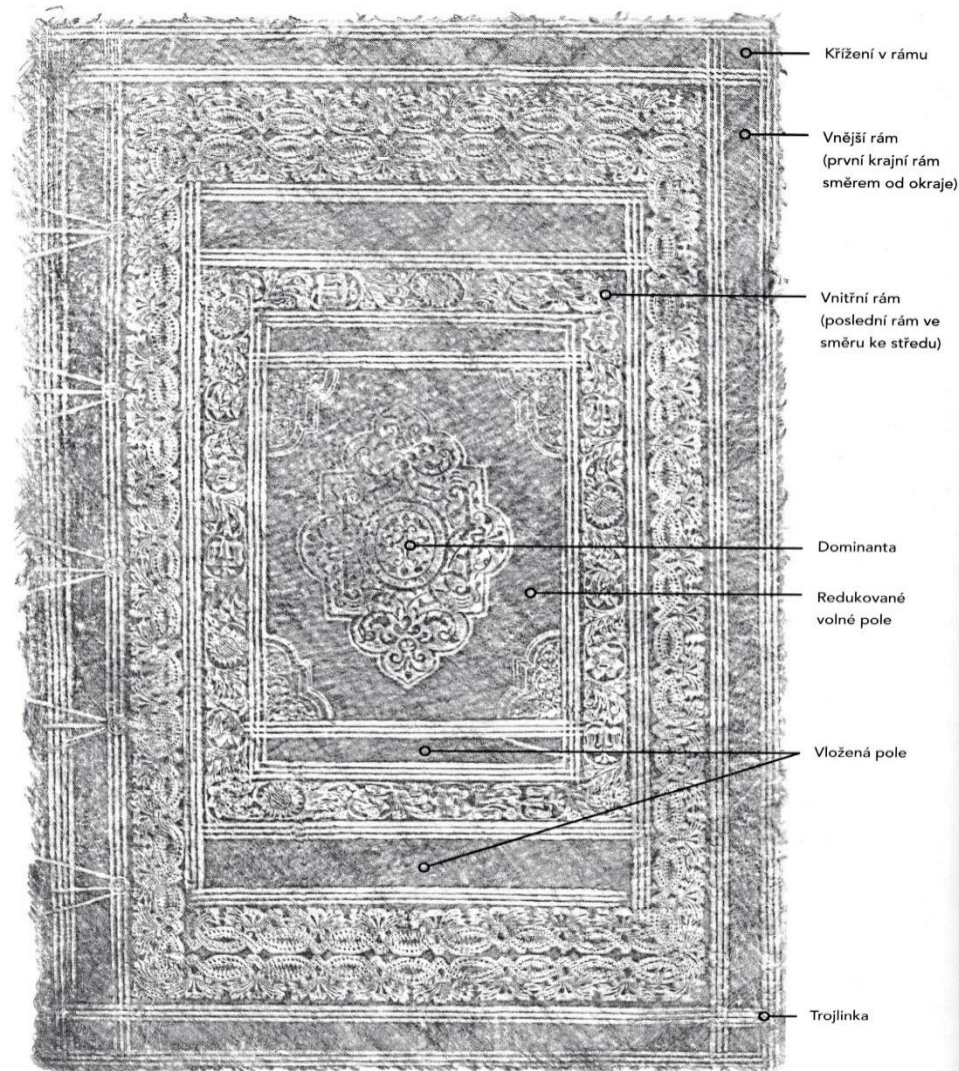
Řemeslné a finanční nároky na zhotovení gotické vazby řezané a koneckonců i její umělecký individualismus byly v příkrém rozporu s multiplikačním trendem knižní výroby. Ze všech tehdy existujících výzdobných technik se od druhé poloviny 15. století s masovou produkcí knihtisku uměl vyrovnat jedině levnější, jednodušší a sériově zvládnutelný slepotisk. Tak nazýváme zvláštní druh vhloubeného čili raženého tisku bez použití barvy. Slepotisk se k výzdobě knižní desek užívá dodnes. Na předchozí ilustraci se nalézají nejběžnější pozdně gotické kolky (razítka) představující Heraldické orlice, Jednorožce, Pelikána krmícího mláďata, Rozetu, Stylizovanou květinu.

Tvar kolků byl nejčastěji kosodelníkový (rombický), kulatý, kapkovitý, čtvercový, obdélníkový.

Váleček bylo otočné ruční zařízení s držákem. Po obvodu kovového válečku byly vyryty figurální biblické výjevy nebo rostlinný motiv. Váleček usnadnil práci s dílčím razítkováním usně.

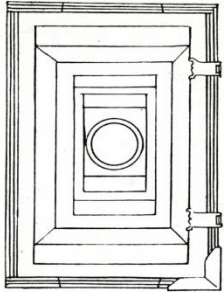
Obdobnou pracovní úlevu přinesly kovové plotny s biblickým figurálním výjevem, který se otiskoval doprostřed přední a zadní desky. Pokud se počet kolkových nebo válečkových rámců, které plotnu obklopovaly, zmenšil, nehovoříme už o čisté rámové kompozici, ale o kompozici dominantové.

Slepotisk s rámovou kompozicí

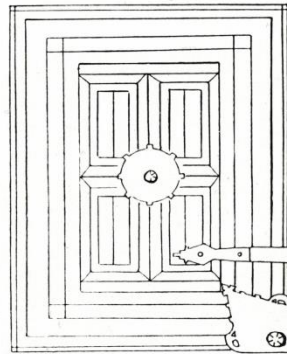

Slepotisk uspořádání kolků a válečků do rámové kompozice

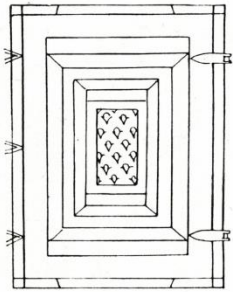
179

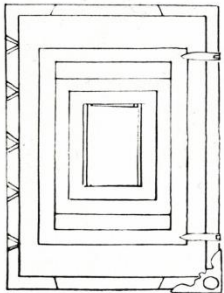
182

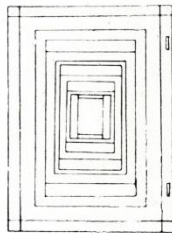
180

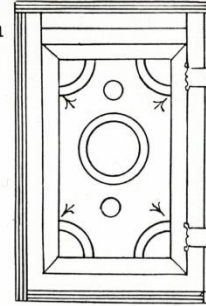
181

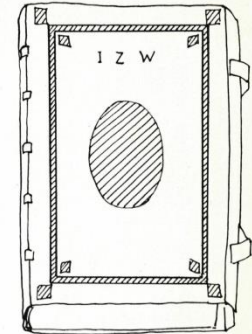
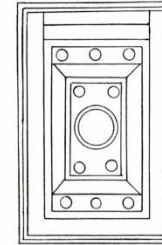
181

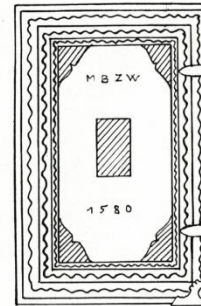
183/1

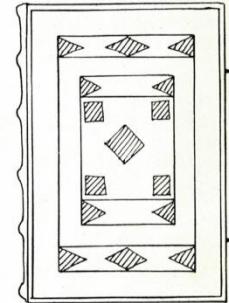
183/2

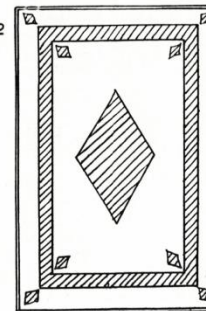
184/1

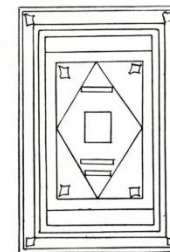
184/5

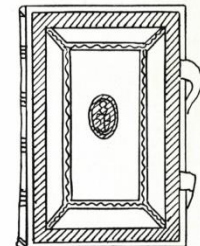
184/2

184/3

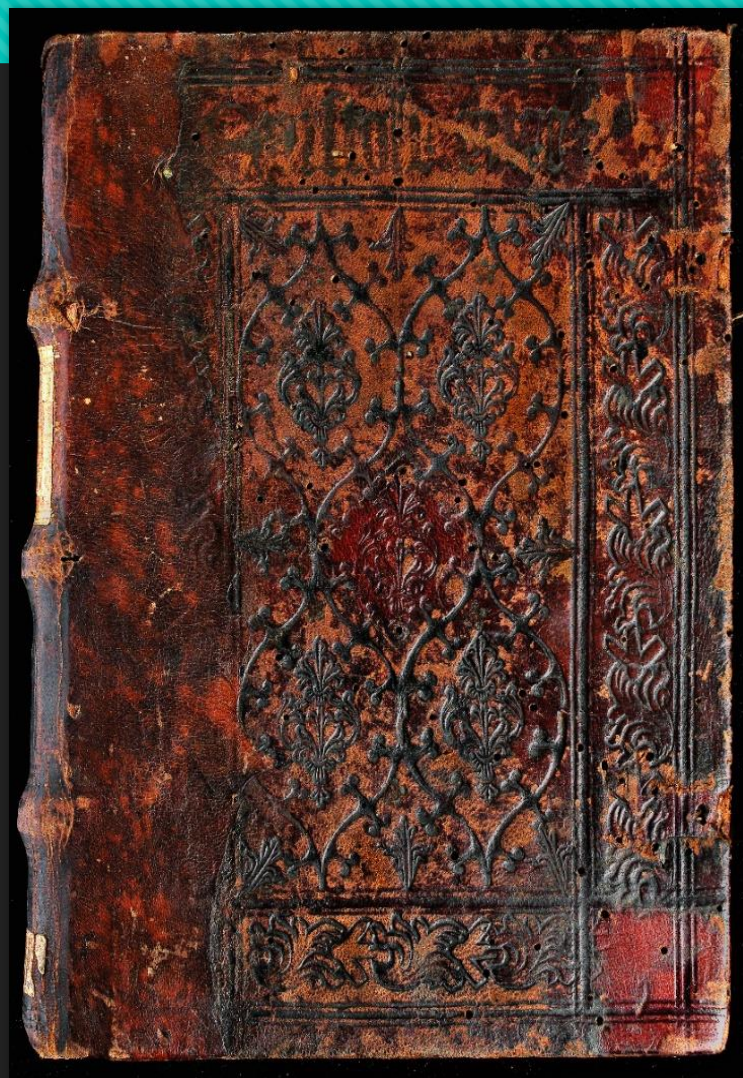
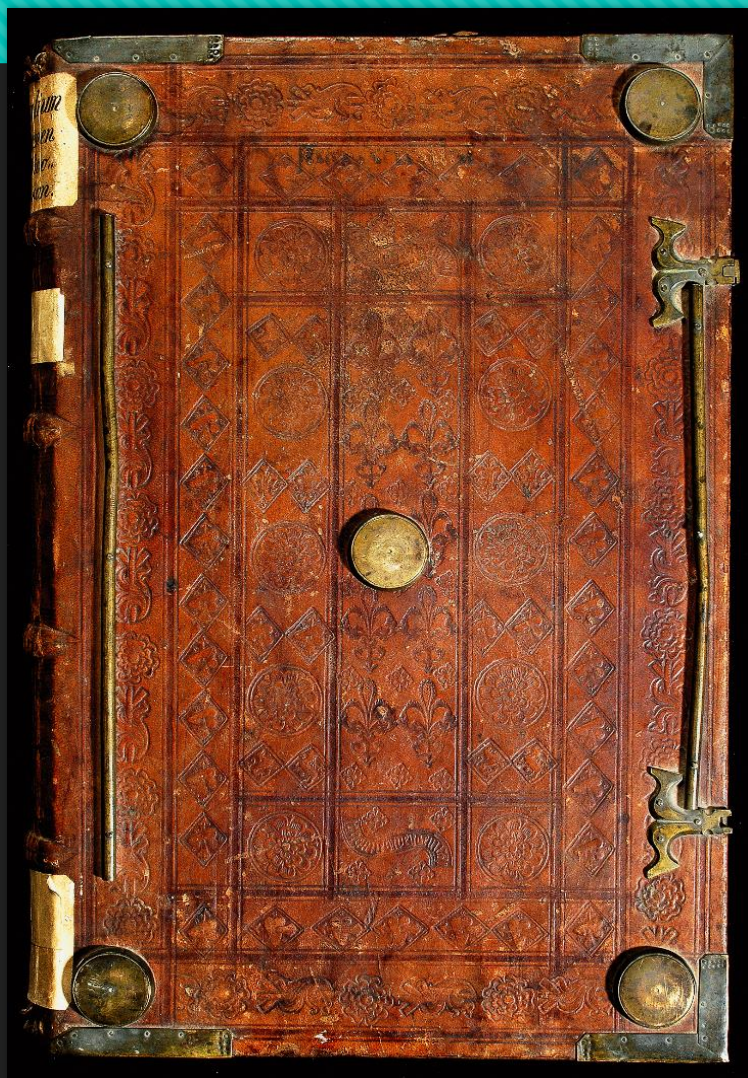

150

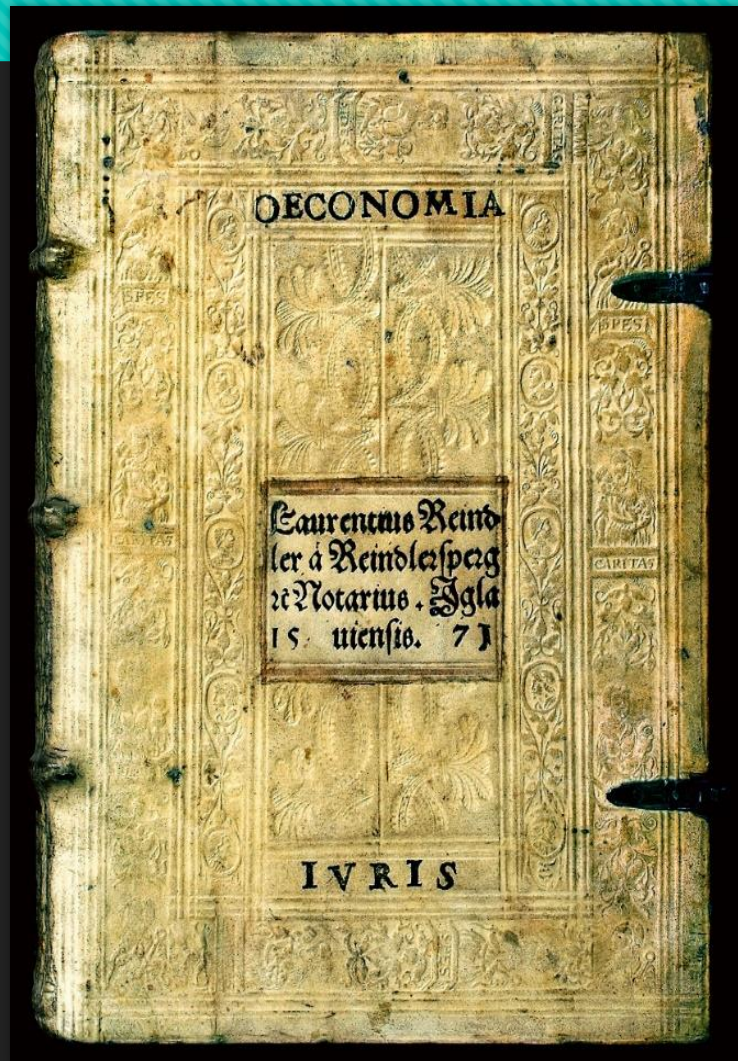
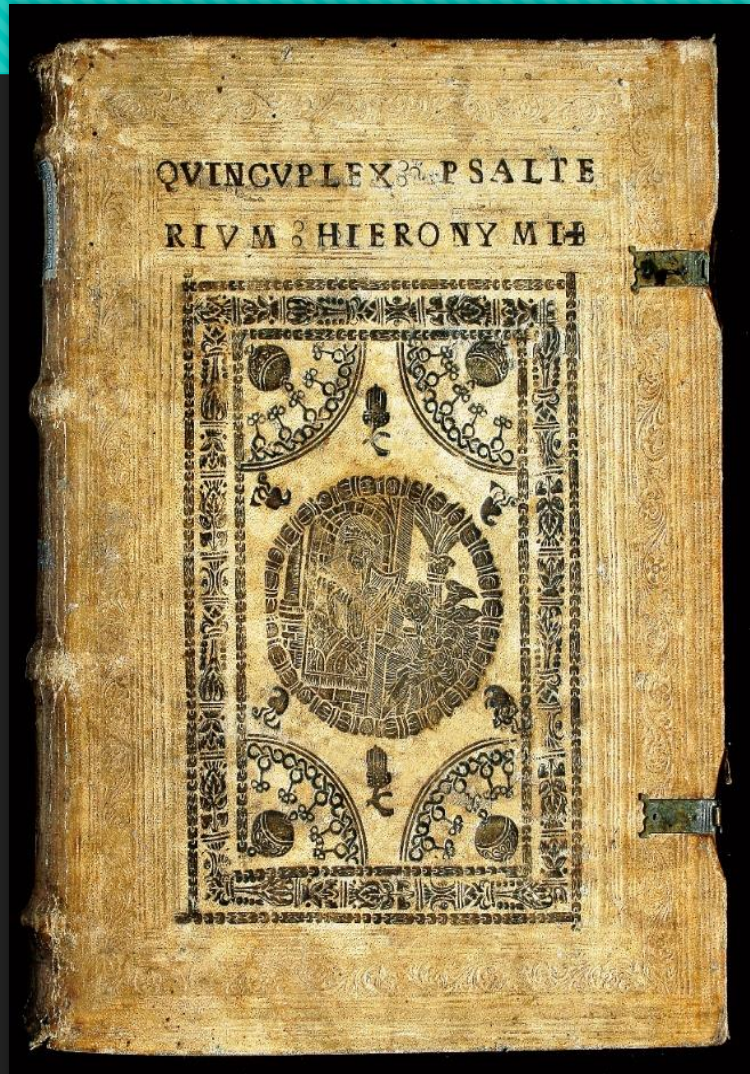
Typy knižních vazeb dle stylu výzdoby

a) pozdně gotická

Typy knižních vazeb dle stylu výzdoby

b) renesanční

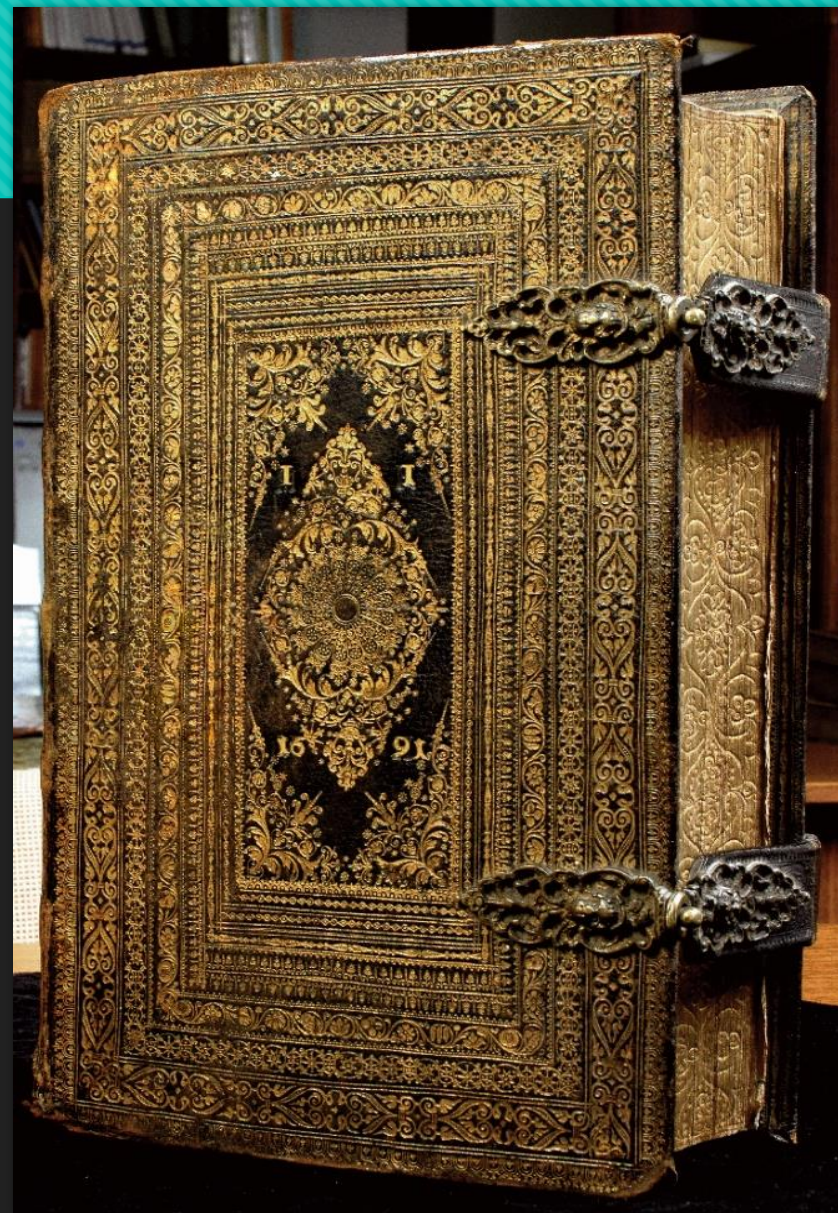
Typy knižních vazeb dle stylu výzdoby

c) renesanční se supralibros, vpravo exlibris k nalepení

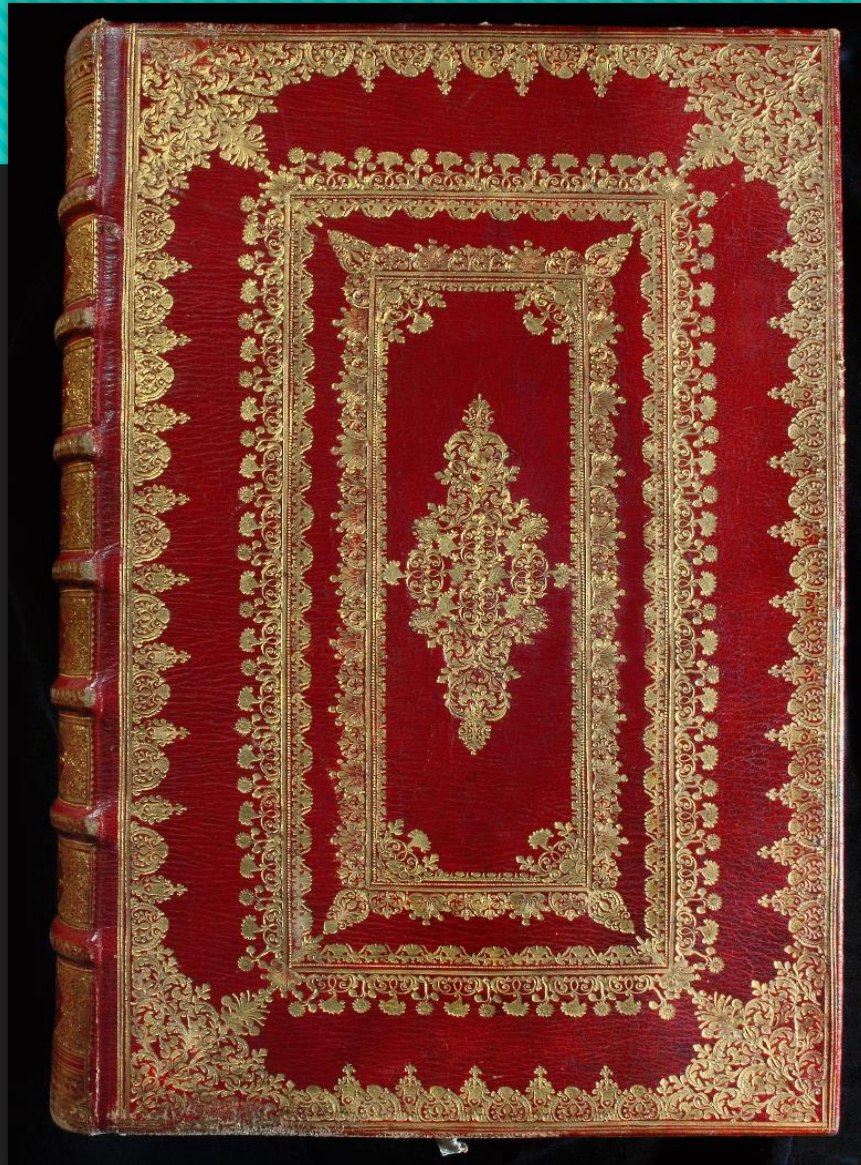
Typy knižních vazeb dle stylu výzdoby

d) barokní s fanfárovým a vějířovým vzorem

Typy knižních vazeb dle stylu výzdoby

e) pozdně barokní vazba s krajkovým vzorem

Barokní vazba zvaná mluvící (titulní strana a frontispis)

HISTORIA
DIVÆ VIRGINIS
IN
REGNI BOHEMIÆ
MONTE SANCTO,
VATICANO DIADEMATE
IN GERMANIA
PRIMÆ OMNIUM CORONATÆ.
EX
MONUMENTIS AUTHENTICIS
DE
STATUÆ SACRÆ
ORIGINE, VETUSTATE, CULTU;
PRODIGIIS, CORONATIONE, ALIISQUE HUC
FACIENTIBUS, IN LIBROS TRES COMPENDIO
DIGESTA
A PATRE IGNATIO POPP
SOCIETATIS JESU.

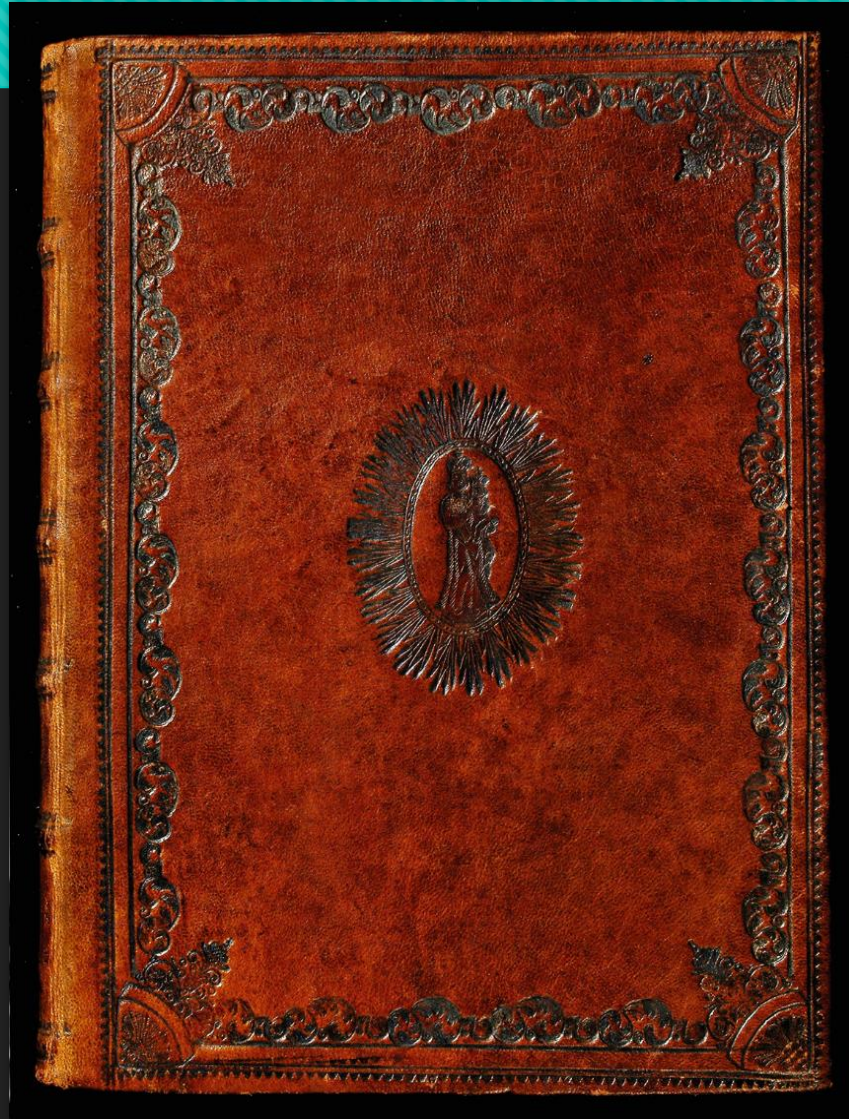

PRAGÆ TYPIS ACADEMICIS 1758.

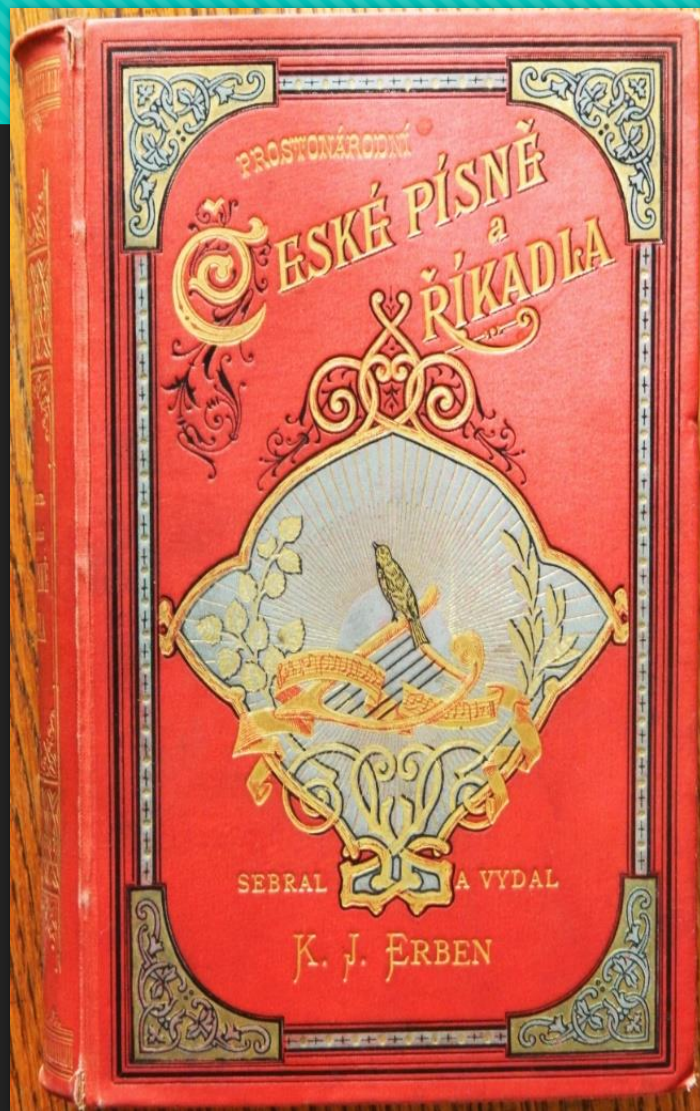

Encheirid. I. Archiep. Prag. Fundavit S. Ignatius illustravit
DEIPARA THAVMATVRGA DE MONTE SANCTO.

Barokní vazba mluvící (přední deska vazby)

Pseudo-stylové a moderně secesní prvky knihvazačství (19. století)

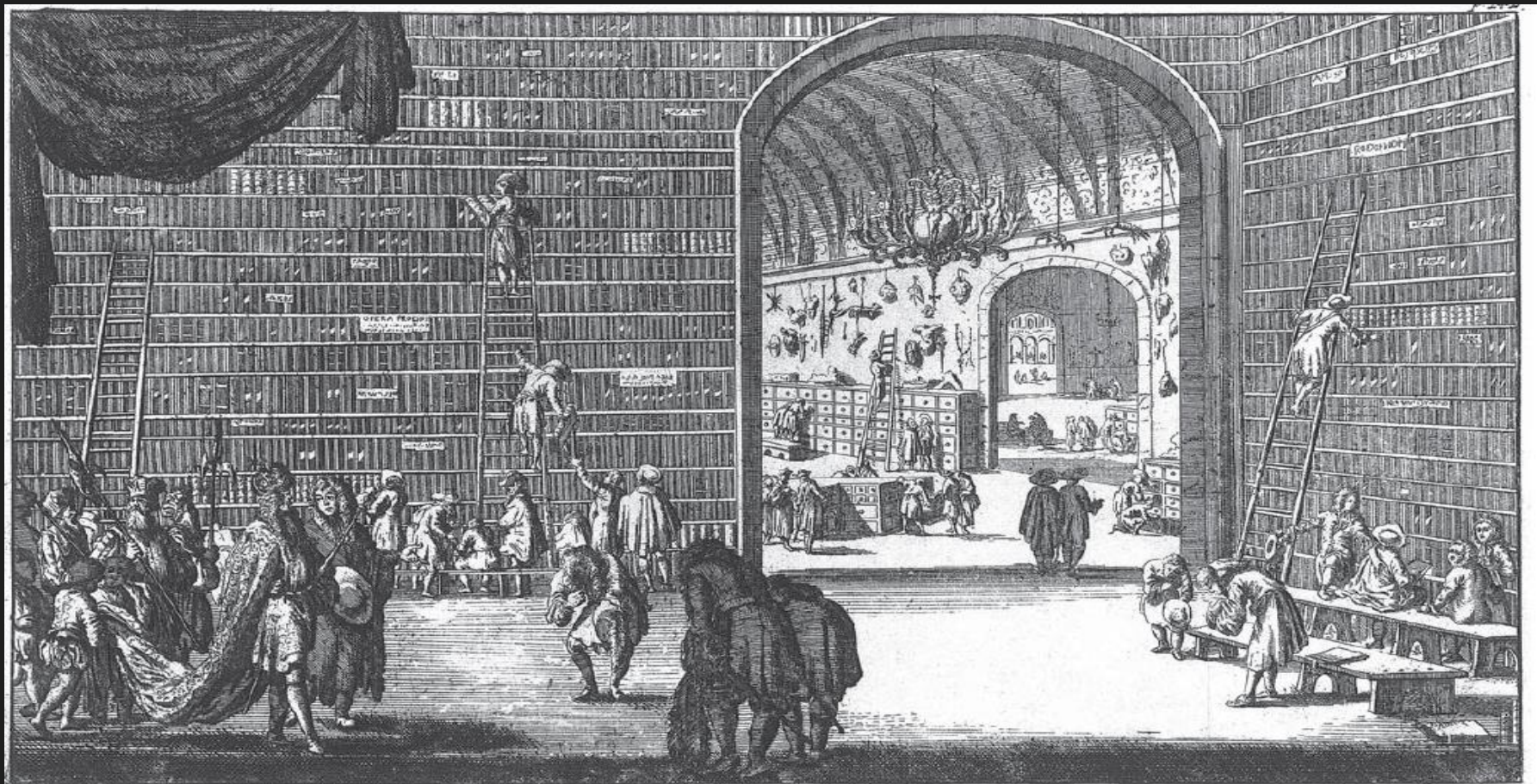
Knihkupec

Der Buchhändler.
Sucht ihr der Weisheit Schatz; gebt gute Bücher Platz

Was ist des Menschen Leib alhier?
ein Wander-Gut auff alle Stünde
ein oft gedrucktes Papier;
ein Buch in Trübsal eingebunden,
mit diesem handelt Tod und Zeit,
bis einft außpactt die Ewigkeit.

C. k. Dvorská knihovna ve Vídni (18. století)

Die Kaiserliche Bibliothek und Charitaten Kammer

Strahovská knihovna v Praze (18. století)

